

Recenziók

John Locke: Levél a vallási türelemről

A Filozófiai Írók Tára új folyamának harmincegyedik köteteként jelent meg Locke: *Levél a vallási türelemről* c. művének eredeti latin szövege és magyar fordítása.¹ A kötet a „Philosophie et Communauté Mondiale” sorozatban, az UNESCO-val együttműködő „Fédération Internationale des Sociétés de Philosophie” (F.I.S.P.) és a „Conseil International de la Philosophie et des Sciences Humaines” (C.I.P.S.H.) védnöksége alatt jelent meg.

Locke e műve abban az időben keletkezett, amikor Locke politikai menekültként Hollandiában tartózkodott. Minden érv mellett szól, hogy 1685–1686 telén vetette papírra gondolatait latin nyelven. Az eredeti latin változat 1689-ben jelent meg a szerző neve nélkül. Ez a mű az első ama három levél közül, amelyeket Locke a vallási türelemről írt. A második 1690-ben, a harmadik 1692-ben jelent meg angol nyelven. Az első levél szövegét a XIX. és XX. század folyamán többször kiadták, de nem az eredeti latin szöveget, hanem annak William Popple által készített fordítását, amelyet Londonban nyomtak 1689-ben. Így fontos esemény az 1689-ben Goudában megjelent eredeti latin szöveg közzététele. A latin szöveg kritikai kiadása Raymond Klibansky munkája. Ugyanő írta a kötet előszavát is. Klibansky előszavát a magyar kiadásban Mátrai László akadémikus bevezetése követi.

Locke első levele a vallási türelemről kétségtől a legjelentősebb a három levél közül. Ez a levél tartalmazza a szerző alapgondolatait. Ezek az alapgondolatok bizonyos kapcsolatban állnak Locke-nak a kormányzatról szóló két értekezésével is. Az állam lényegének magyarázatát a Két értekezés a kormányzatról és a Levél a vallási türelemről egymással egybehangzóan adják meg.

A „Levél” alapgondolata: az állam és az egyház különválasztásának feltétlen szükségessége. E gondolat kifejtése során kerül sor az állam illetve az egyház fogalmának meghatározására is: „Az állam — én úgy látom — olyan emberi közösség, amely csak a polgári javak megőrzésére és előmozdítására alakult. Polgári javaknak nevezem az életet, a szabadságot, a testi épséget és egészséget és a külső javak — amilyenek a birtok, a pénz, a házi eszközök stb. — birtoklását.”²

Az egyház fogalmának meghatározása pedig így hangzik: „Nekem úgy tetszik, hogy az egyház önként társult emberek szabad közössége arra a célra, hogy az Istent nyilvánosan úgy tisztelhessek, ahogy — hitük szerint — az Istenség tőlük ezt a lelkük üdvösségére elfogadja.”³

Az állam és az egyház fogalmaiból következik, hogy más és másféle bűnöket és más és másféle eszközökkel büntethetnek. Az állam hatalma a kényszerítő erőben rejlik, és éppen ezért nem tartozhat az állam hatáskörébe a lelkek gondozása: „... a lelkek gondozása nem tartozhat

¹ John Lock, *Levél a vallási türelemről*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.

² Id. mű 49.

³ Id. mű 55.

a polgári hatóságra: ennek egész hatalma ugyanis a kényszerítő erőben rejlik. Mivel pedig a igazi és üdvösséges vallás a lélek belső hitében áll, amely nélkül Isten előtt mit sem ér; olyan az emberi értelem természete, hogy semmiféle külső erőszak nem kényszerítheti. Elveheted a javait, börtönben őrizheted, vagy kegyetlen büntetéssel sanyargathatod a testet, mindez hiábavaló lesz, ha ezekkel a büntetésekkel az értelemnek a dolgokról alkotott ítéletét akarod megváltoztatni.”⁴

Az egyház rendeltetésénél fogva nem alkalmazhat erőszakot. A legsúlyosabb büntetés, amelyet alkalmazhat, az egyházi közösségből való kitasztás.

Mindebből kiderül, hogy az államnak nem lehet sem joga, sem kötelessége beleszólni abba, hogy ki milyen úton keresi az üdvösséget, milyen módon tiszteli Istenét. Továbbá minden egyháznak csak a saját tagjai felett van hatalma, és nem lehet hatalma a más egyházi közösségekhez tartozók felett, hiszen minden egyház önként társult emberek szabad közössége. Az egyház nem kérheti az állam segítségét arra, hogy a maga hitére térítse erőszakkal vagy pedig üldözzze a más hiten levőket. „... úgy ítélem, hogy mindenekelőtt különbséget kell tenni a polgári és a vallási dolgok között, és helyesen meg kell vonni a határokat az egyház és az állam között.”⁵

Locke elmés és meggyőző érvek egész sorával bizonygatja azt a meggyőződését, hogy sem az államnak, sem egyetlen egyháznak vagy „rész egyháznak” nincs joga a más hitet vallók üldözésére vagy megkárosítására. „Az ember — írja Locke — üdvösségre nem kényszeríthető. Egyszóval: önmagára és saját lelkiismeretére kell rábízni.”⁶

Locke azonban azt is világosan látja, hogy a vallásüldözések nem a saját hit iránti buzgóságból és odaadásból fakadnak, hanem igen gyakran hatalomvágyból és kapzsiságból. Az egyik helyen így nyilatkozik erről: „Ebből aztán világossá válik, mire veheti rá végül az embert az egyházért érzett vakbuzgóság, ti., ha uralomvágygal is párosul. S világosan bebizonyosul, mily könnyen válik a vallás és a lelkek üdvössége rablásnak és telhetetlen kapzsiságnak ürügyévé.”⁶

Tiltakozik Locke az ellen a felfogás ellen is, amely azzal érvel a vallási türelem ellen, hogy bizonyos vallási közösségek pártoskodásra és polgárháborúra hajlanak. Valójában éppen ellenkezőleg, a vallási türelem hiánya miatt elszenvedett sérelmek hozták létre a vallási civakodást és háborút: „Míg az egyház vezetőit a kapzsiság és az uralomvágy hajtotta, a nagyravágyás miatt sokszor tehetetlen hatóságot és a babonásságában gyakran kiüresedett népet minden módon felingerelték és ösztökölték a más hitet vallók ellen, s az evangélium törvényei és a szeretet intelmei ellenére azt prédikálták, hogy a szakadárokat és az eretnekeket ki kell fosztani és el kell üldözni, s ezzel összekeverték a két legkülönbözőbb valóságot: az egyházat és az államot. Aztán az történik, hogy az emberek nem szívesen tűrik, ha megfosztják őket becsületes munkával szerzett vagyonuktól és ha az isteni és emberi jog ellenére idegen erőszaknak és rablásnak zsákmányává lesznek. Különösen olyankor, amikor egyébként teljesen feddhetetlenek, mert olyan ügyről van szó, amely a legkevésbé sem tartozik a polgári jog keretébe, hanem kinek-kinek a saját lelkiismeretére és a lelke üdvösségére, amiért egyedül Istennek tartozik számadással. Mi mást várhatunk el az ilyen emberektől, akik megunván a sérelmeket, amikkel szorongatják őket, végül azt hiszik, joguk van az erőszakot erőszakkal visszaverni, mert erre Isten és a természet egyformán jogot ad nekik, hogy ti. fegyverrel védekezzenek nem a vallásuk miatt, hanem ama gaztettek megtorlására, amiket elszenvedtek.”⁸

Locke arról is nagyon határozottan ír, hogy az egyház nemegyszer a világi hatalom, a királyság engedelmes kiszolgálója volt. A következőket írja erről: „Ámbár — ha az igazat akarjuk megmondani — az egyház többnyire könnyebben alkalmazkodik a fejedelmi udvarhoz, mint az udvar az egyházhoz (értve ezen az egyházi emberek törvényhozó gyűlését) ... újabb péld-

⁴ Id. mű 51.

⁵ Id. mű 49.

⁶ Id. mű 81.

⁷ Id. mű 93.

⁸ Id: mű 121—123.

dákat mutat Anglia története, mily szépen és készségesen szerkesztették meg az egyházi férfiak határozataikat, hitük tételeit és az egyház szertartásait, valamennyit a király kívánsága szerint, Henrik, Edward, Mária és Erzsébet idejében. Pedig ezek a királyok a vallásról oly különbözőképpen éreztek és parancsoltak, hogy senki, hacsak nem volt esztelen, majdnem azt mondtam: istentagadó, nem merete kinyilvánítani nyugodt lelkiismerettel, melyiket tartja közülük igaz embernek és az igaz Isten imádójának, hogy Isten iránt érzett igaz tisztelettel engedelmeskedessen vallási rendelkezéseinek.”⁹

Távol járnánk azonban az igazságtól, ha azt hinnénk, hogy a vallási türelemért érvelve Locke a teljes vallás- és gondolatszabadság híve lenne. Az első levélből kiderül, hogy nincs szó ilyesmiről. Locke szerint nem vonatkozik pl. a türelem az ateistákra. Véleménye szerint Isten eszméje nélkül az egész társadalom összeomlik: „Végül semmiképpen sem tűrhetők azok, akik tagadják Isten létét. Az istentagadók előtt ugyanis nem szilárd és szent a hűség, a szerződés és az eskü, amelyek pedig az emberi társadalom összetartó kötelékei, annyira, hogy ha Istent vagy akárcsak eszméjét kivesszük belőle, az egész társadalom összeomlik.”¹⁰ Locke tehát határozott nemi felel arra a kérdésre, amelyet később a XVIII. század francia felvilágosítói szelvényében hosszában vitattak: lehetséges-e egy ateistákból álló társadalom. De nem az istentagadók az egyedüli csoport, amelyre a türelem nem terjedhet ki. Nem szabad megtérni olyan dogmát, amely ellenkezik az emberi társadalommal vagy a jó erkölcsökkel. Másodsor nem szabad megtérni azokat, akik szektájuk tagjainak jogellenesen különleges kiváltságot követelnek. Harmadszor nem jogosult a türelemre „az olyan egyház, amelyben mindenki, aki abba belép, átkerül egy másik fejedelem védelmébe és szolgálatába.”¹¹

Raymond Kibansky professzor előszava megismerteti az olvasót a Tolerancia levél keletkezési körülményeivel, a türelmi gondolat helyével és szerepével a kortársak és különösen a Locke által személyesen vagy műveiken keresztül ismert kortársak gondolkodásában.

Mátrai akadémikus bevezetése a marxista történelemfelfogás eszközeivel elemzi a Tolerancia levél viszonyát az angol forradalom kompromisszumos befejező szakaszához. Végkövetkeztetéseit így fogalmazza meg: „Locke tolerancia-konceptiója nem is más, mint ennek a Hollandiában termett, erasmusi hagyományokhoz kapcsolódó következetes vallásszabadságnak józan empirizmussal az angol viszonyokhoz való hozzáértésével.”¹²

A bevezetés részletesen tárgyalja a türelmi gondolatnak és a vallási türelem gyakorlati megvalósulásának magyarországi történetét. Elemzi a türelmi gondolat hazai fejlődésének szakaszait, és ismerteti kiemelkedő képviselőit. Utal arra, hogy további kutatások deríthetnének fényt arra, volt-e hatása Locke Tolerancia levelének a magyarországi türelmi gondolat alakulására.

Véleményünk szerint joggal állapította meg mind Klibansky professzor, mind Mátrai akadémikus, hogy Locke Tolerancia levelének a mai olvasó számára is van mondanivalója: „Az európai gondolkodás haladó, humanista áramának sodrában tehát a türelmi gondolatnak ma is van még hivatása; jól érthető hát az UNESCO nemes vállalkozása, hogy az ember jobb jövőjét, békéjét szolgálni kívánja.”¹³

Simon Endre

⁹ Id. mű 79.

¹⁰ Id. mű 111.

¹¹ Id. mű 111.

¹² Id. mű 32.

¹³ Id. mű 38.